

dan geçiş izinlerini ihtiva eden ferman sûretlerinin kaydedildiği defterler bulunmaktadır. XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren izin-i sefine fermanları matbu olarak hazırlanmış ve boş bırakılan isim yerleri doldurulmak suretiyle kullanılmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Mehmet Kartal, 1821-1825 *İstanbul Ticareti*, İÜ Ed.Fak. Tarih Semineri Kitaplığı, nr. 3526; Halil İnalıcık, "The Question of the Closing of the Black Sea under the Ottomans", *Arkheion Pontou*, Athens 1979, s. 74-110; İdris Bostan, "İzn-i Sefine Defterleri ve Karadeniz'de Rusya ile Ticaret Yapan Devlet-i Aliyye Tüccarları 1780-1846", *MÜTAD*, sy. 6 (1991), s. 21-44; Kemal Beydilli, "Karadeniz'in Kapalılığı Karşısında Avrupa Küçük Devletleri ve Mîrî Ticaret Teşebbüsü", *TTK Belleten*, LV/214 (1991), s. 702, 739-740, 742, 752-754; Pakalın, II, 109.

İDRİS BOSTAN

İZNİK

Bursa iline bağlı ilçe merkezi.

Aynı adı taşıyan gölün doğu tarafında kurulmuş eski bir yerleşim merkezidir. Makedonyalı Büyük İskender'in ölümünden sonra kumandanlarından Antigones, milâttan önce 316 yılına doğru o zamanlar Askania denilen İznik gölünün kıyısında kurduğu bu şehre kendi isminden hareketle Antigoneia adını vermiştir. Antigones milâttan önce 301'de Lysimakhos'a karşı açtığı savaşta ölmüş ve galip gelen Lysimakhos şehrin adını karısı Nike'den esinlenerek Nikaia'ya çevirmiştir; daha önceki ismin Helikore olduğu da söylenir. İznik, Arap kaynaklarında Nikiye (نيقية) şeklinde geçen (İbn Hurdâzbih, s. 102, 106; Mes'ûdî, s. 142, 177) Nikaia'nın Türkçeleştirilmiş biçimidir ve şehri Orhan Gazi zamanında ziyaret eden İbn Battûta *er-Rihle*'sinde Yiznik (يزنيك) olarak vermektedir (s. 309-310).

Milâttan önce IV. yüzyılda İznik, Helenistik çağın bütün şehirleri gibi karelere bölünmüş düzenli bir plana sahipti; bu plan ana çizgileriyle bugünkü yerleşimede de görülmektedir. İlkçağ sikkelerinde "Altın Şehir" (Khyrsea Polis) olarak nitelendirilen şehrin etrafında kapıları dört yana açılan surlar, ortasında bir gimnazyum, çeşitli yerlerinde de tanrılar için kült mekânları bulunuyordu. İznik, I. Nikomedes (m.ö. 278-250) tarafından İzmit (Nikomedeia) şehri kuruluncaya kadar bir süre Bitinya (Bithynia) Krallığı'nın başşehri olmuş, III. Nikomedes'in (m.ö. 91-74) vasiyeti üzerine de Roma idaresine girmiş-

tir. Ancak Bitinya bölgesinin bir Roma vilâyeti haline gelmesiyle önemi artmışsa da başkentlik hususunda İzmit ile yüzyıllar boyu süren bir mücadele yaşamıştır. Roma döneminde eski sınırlarının dışına taşarak daha da büyüyen ve yeni surları yapılan şehir 123 yılında şiddetli bir deprem sonucu harabeye dönmüş ve İmparator Hadrianus (117-138) tarafından yeniden imar ettirilmiştir; bu sebeple Hadrianus ikinci kurucusu sayılmaktadır. İmparator Valerianus döneminde 258 yılına doğru Bitinya'yı işgal eden Gotlar burayı da İzmit gibi yağmalayıp yaktılar; ancak 259-269 yıllarında tekrar eski durumuna kavuşturuldu.

I. Konstantinos'un Hristiyanlığı kabul edip bu dini devlet himayesine almasından sonra İznik, 325 yılında imparatorun da hazır bulunduğu I. Genel Konsil'in burada toplanmasıyla tarihe geçti. Bizans döneminde 358, 362 ve 368 depremleriyle 420 yıllarına doğru yaşanan kıtlıktan büyük zararlar gören şehrin tekrar canlanması I. Iustinianos'un (527-565) zamanına rastlar. Bu dönemde saray yeniden yaptırılmış, su yolları ihya edilmiş, kilise ve manastırlar kurulmuştur. Daha sonra Bizans'ta "thema"lar (askerî valilik) sisteminin ortaya çıkışıyla İznik imparatorluğun idarî teşkilâtında Opsikion themasının merkezi oldu.

İslâmiyet'in yayılışı sırasında Anadolu'ya yapılan Arap akınları İstanbul önlere kadar uzanırken İznik de tehlide mâruz kalmaktaydı. 718 ve 727 yıllarında şehri kuşatan Araplar içeri giremedilerse de surların bazı kesimlerini tahrip ettiler. 740'ta meydana gelen şiddetli deprem yapıların zarar görmesine yol açtı. İznik, İmparatoriçe Irene'nin girişimleri sonucu tasvir karşısı harekete (ikonoklasm) son vermek amacıyla 787 yılında toplanan ve II. İznik Konsili olarak tarihe geçen VII. Ekümenik Konsil'e ev sahipliği yaptı. VII. Konstantinos'un, ölümünden kısa bir süre önce gerçekleştirdiği 959 yılındaki ziyaretinde İznik'in zenginliğinden ve kalabalıklığından bahsedilir. İznik, başşehir İstanbul'a açılan bir kapı olmasından dolayı Bizans'taki taht mücadelelerinde taraflar için ele geçirilmesi önemli bir şehir durumundaydı. Eylül 1065'te büyük bir deprem felâketine uğrayan şehirde kiliseler ve evler yıkıldığı gibi surlar ve burçlar da büyük zarar görmüştür.

Selçuklu hânedanına mensup Kutalmışoğlu Süleyman Şah Anadolu'da fetih hareketâtını sürdürürken Bizans tahtını ele geçirmek isteyen Anatolikon theması ku-

mandanı Nikephoros Botaneiates'e de destek verdi. Botaneiates, onun desteğiyle İstanbul'a giderek III. Nikephoros adıyla tahta çıkarken Süleyman Şah da onun İstanbul'a hareketinin ardından İznik ve civarını fethedip İznik başşehir olmak üzere Anadolu'nun ilk Türk devletini, Anadolu Selçukluları'nı kurdu (1078). Azîmî, Süleyman Şah'ın İznik ve civarını 467'de (1075) fethettiğini kaydeder (*Azîmî Târîhi*, s. 16, trc. s. 21). Bu rivayeti esas alan bazı tarihçiler İznik'in başşehir olduğu Anadolu Selçuklu Devleti'nin söz konusu tarihinde, bazıları ise 1080-1081'de kurulduğunu ileri sürerler (Kafesoğlu, sy. 10-11 [1981], s. 1-28). Süleyman Şah, daha sonra III. Nikephoros'un İznik'i geri almak için Hadım İoannes kumandasında gönderdiği orduyu ağır bir yenilgiye uğrattı. I. Aleksios Komnenos'un, Süleyman Şah'ın Antakya seferine çıkarken (1084) yerine bıraktığı kumandanlarından Ebû'l-Kâsım'ın üzerine yolladığı ordu da amacına ulaşamadı (1085). Diğer taraftan Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah da Emîr Porsuk'u göndererek İznik'i almaya çalıştı. Ebû'l-Kâsım, şehri üç ay savunduyorsa da daha fazla direnmenin imkânsız olduğunu görerek Bizans İmparatoru Aleksios Komnenos'tan yardım istedi; yardımın gelmesi üzerine de Porsuk kuşatmaya son verdi. Ancak Anadolu Selçukluları'nın bağımsız hareket etmesinden rahatsız olan ve onları kendine tâbi kılmak isteyen Sultan Melikşah bu defa Urfa Valisi Emîr Bozan'ı gönderdi. Bizanslılar'dan yardım alan Ebû'l-Kâsım yine büyük bir kararlılıkla şehri savundu ve Bozan da kuşatmayı kaldırıp Uluâbâd'a (Lopadion) çekildi. Bu sırada Antakya'yı ele geçirdikten sonra Halep'i kuşatan Süleyman Şah'ın, Suriye Meliki Tutuş ve Artuk Bey'le yaptığı savaşta yenilerek ölmesi üzerine (1086) Ebû'l-Kâsım, Sultan Melikşah tarafından bağışlanma ve onun vasalı olarak şehri

İznik surlarından bir görünüş

idare etme ümidiyle yerine kardeşi Ebü'l-Gâzî'yi bırakıp İsfahan'a gitti. Ancak sultanın huzuruna alınmadı ve ona Emîr Bozan ile anlaşması tavsiye edildi; dönüş yolunda da Bozan'ın adamları tarafından öldürüldü. Bu durumu öğrenen Bizans İmparatoru Aleksios büyük paralar ve hediyeler vererek Ebü'l-Gâzî'den İznik'i almak istedi. Ebü'l-Gâzî imparatorun bu teklifini kabul etmiş gibi görünerek uzun süre onu oyaladı. Ardından Süleyman Şah'ın İsfahan'da hapiste bulunan iki oğlu Kılıcarşan ile Kulan Arslan (Dâvud), Selçuklu Sultanı Berkıyruk'un izniyle (veya kaçarak) İznik'e geldiler. Kılıcarşan herhangi bir mukavemetle karşılaşmadan Anadolu Selçuklu tahtına çıktı (1092 sonu veya 1093 başları); kendisiyle birlikte gelen askerlerin ailelerini de İznik ve civarına yerleştirdi.

Pierre l'Ermite idaresindeki 20.000 kişiden oluşan ilk Haçlı ordusunu Drakon vadisinde tamamen imha eden I. Kılıcarşan (21 Ekim 1096), bu başarısından cesaret alarak 1096-1097 kışında ordusuyla İznik'ten ayrılıp Ermeni Gabriel'in idaresinde bulunan Malatya'yı ele geçirmek için sefere çıktı. Malatya'da iken Avrupa'dan gelen yeni Haçlı ordularının İznik'i zaptetmek niyetinde olduklarını öğrendi. Bir kısım kuvvetlerini önden gönderip kendisi de ana orduyla peşlerinden hareket etti. Mayıs sonlarına doğru İznik'e ulaştığında Haçlı orduları şehri kuşatma altına almışlardı ve Kılıcarşan'ın gönderdiği öncü birliği de başarılı olamamıştı. Daha sonra da bizzat Kılıcarşan hücumla geçtiyse de Haçlılar'ın sayıca üstünlüğü yüzünden kuşatmayı yaramadı ve geri çekildi. İmparator I. Aleksios Komnenos'un Haçlılar'la birlik olduğunu, onun tarafından İznik gölüne gönderilen gemilerle kendilerine gelecek yardım yolunun kapandığını ve Haçlılar'ın yeni aldıkları takviye birlikleriyle bir hücumla hazırlan-

dığını gören Türkler, Bizans Kumandanı Manuel Butumites'le anlaşarak şehri ona teslim ettiler (19 Haziran 1097). Bu kısa süreli Türk idaresinin İznik'te bıraktığı tek iz, kaba taştan İlkçağ lahitleri biçiminde yontulmuş bir yüzlerinde birkaç satırlık yazı bulunan mezarlardır. Türkler çekildikten sonra Bizanslılar bunları surların onarılmasında malzeme olarak kullanmışlardır.

1147 yılında II. Haçlı Seferi'ne katılan Almanya Kralı III. Konrad İstanbul'dan sonra İznik'e gelmiş ve bir süre burada konakladıktan sonra 25 Ekim'de Dorylaion (Eskişehir) yakınlarında Selçuklu ordusu tarafından bozguna uğratarak İznik'e dönmeye mecbur edilmişti. Kral VII. Louis kumandasındaki Fransız ordusu da kasım başında buraya ulaştı ve iki kral birlikte güneye doğru yürümeye karar verdiler. İznik, Bizans İmparatoru I. Andronikos Komnenos (1183-1185) döneminde trajik bir olaya sahne oldu. İmparator taht mücadelesi sırasında kendisini desteklemeyen, hatta bir ara içeri girmesine dahi izin vermeyen şehir halkından korkunç bir şekilde öç alarak birçok kişiyi öldürttüğü gibi ölümlerinin gömülmesine de izin vermedi.

IV. Haçlı Seferi sırasında İstanbul'un Latinler'in eline geçmesi ve Bizans hâkimiyetinin ortadan kalkması üzerine 1204'te I. Theodoros Laskaris tarafından İznik Bizans Devleti kuruldu ve dört yıl sonra İstanbul Ortodoks Patrikliği de buraya nakledilerek Theodoros Laskaris'in Patrik IV. Mikhail Autoreianos'un elinden imparatorluk tacını giymesi sağlandı. İznik böylece, 1261 yılında İstanbul'un geri alınışına kadar devam eden Laskaris hânedanı döneminde Bizans'ın devlet ve kilise merkezi oldu; ayrıca bir sanat ve kültür merkezi haline geldi. Burada yeni kilise ve saraylardan başka bir hastahane ile patrikhâne yapıldı. Surlar

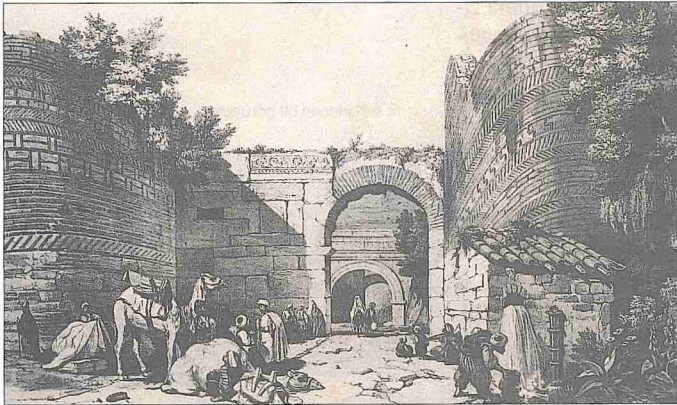
Koimesis Kilisesi'nin yıkılmadan önce çekilen bir fotoğrafı

onarılıp önüne bir duvar inşa edilmek suretiyle şehrin korunması güçlendirildi. II. Theodoros Laskaris, Aziz Tryphon adına bir felsefe okulu ve çok güzel bir kilise yaptırdı. Çepeçevre yeşillikler ve ağaçlarla kaplı olan şehir o dönemde güçlü surları, hendekleri, geniş caddeleri ve çok katlı evleriyle hayranlık uyandırmaktaydı. XIII. yüzyıldan Osmanlılar tarafından fethine kadar (1331) Bizans sarayının ihtiyacı olan ipekli kumaşlar burada dokunuyordu.

İznik'te Bizans dönemine ait yapıların başında kuzeyde İstanbul, güneyde Yenişehir, doğuda Lefke ve batıda Göl kapılarıyla bir kısmı daha eski olan surlar gelmektedir. Şehrin ortasında caddelerin birbiriyle kesiştiği yerde Romalılar'dan kalma bir yapının, belki de gimnazyumun temelleri üzerine büyük bir Ayasofya Kilisesi inşa edilmişti. Bu kilise muhtemelen XI. yüzyıldaki depremin ardından önemli değişikliklere uğramış, daha sonra Orhan Gazi tarafından camiye çevrilmiştir. Koimesis (Meryem'in göğe çıkışı) anısına yapılan Koimesis Kilisesi de önemli eserlerden biridir. Ayasofya ve Koimesis kiliselerinden başka şehir içinde üç kilisenin daha kalıntısı ortaya çıkarılmış, bunlardan Yenişehir Kapısı yakınında bulunanın Tryphon Kilisesi olduğu tesbit edilmiştir. Türk döneminde çinileriyle ün salan İznik'te Bizanslılar'ın da oldukça gelişmiş bir çanak çömlek sanayiine sahip oldukları anlaşılmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Hurdâzbih, *el-Mesâlik ve'l-memâlik*, s. 102, 106; Mes'ûdî, *et-Tenbih*, s. 142, 177; *Azîmî Târîhi: Selçuklular'la İlgili Bölümler*: h. 430-538 (nşr. ve trc. Ali Sevim), Ankara 1988, s. 16, trc. s. 21; Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân* (Cündî), V, 384-385; İbn Battûta, *er-Rihle*, Beyrut, ts. (Dâru Sâdır), s. 309-310; A. Gardner, *The Lascarids of Nicaea, the Story of an Empire in Exile*, London 1912; K. Otto-Dorn, *Das Islamische Iznik*,

Lefke Kapısı'nın XIX. yüzyılın ilk yarısında yapılan gravürü (Ch. Texier, *Description de l'Asie Minor*, Paris 1839, lv. VIII)

Berlin 1941; Şefik Karginer v.dğr., *İznik-Nicaea*, İstanbul 1963; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi*, İstanbul 1971, s. 45-111; Erdoğan Savaş, *İznik (Nicaea)*, İstanbul 1973; Besim Darkot – Metin Tuncel, *Marmara Bölgesi Coğrafyası*, İstanbul 1981, s. 126, 127; Semavi Eyice, *İznik: Tarihçesi ve Eski Eserleri*, İstanbul 1988; a.mlf., “İznik’te Bir Bizans Kilisesi”, *TTK Belleten*, XIII (1948), s. 37-51; a.mlf., “Two Mosaic Pavements from Bithynia”, *Dumbarton Oaks Papers*, sy. 17, Washington 1963, s. 373-383; a.mlf., “İznik I-Türk Dönemine Kadar”, *İlgi*, XVIII/39, İstanbul 1984, s. 10-15; G. Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi* (trc. Fikret İşıltan), Ankara 1991, s. 44, 146, 165, 170, 323, 394, 402, 467; Clive F. W. Foss, “Nicaea”, *The Oxford Dictionary of Byzantium*, New York 1991, II, 1463-1464; Işın Demirkent, *Türkiye Selçuklu Hükümdarı Sultan I. Kılıç Arslan*, Ankara 1996, bk. İndeks; a.mlf., *Haçlı Seferleri*, İstanbul 1997, s. 16-18, 29-33, 180; Cevriye Artuk, “Kolleksiyonumuzdaki Nicaea (İznik) Sikkeleri”, *İstanbul Arkeoloji Müzeleri Yıllığı*, sy. 7, İstanbul 1956, s. 41-42; İbrahim Kafesoğlu, “Anadolu Selçuklu Devleti Hangi Tarihte Kuruldu”, *TED*, sy. 10-11 (1981), s. 1-28; R. Anhegger, “İznik”, *İA*, V/2, s. 1256-1258; J. H. Mordtmann – [G. Fehérvári], “İznik”, *EI*² (İng.), IV, 291-292.

SEMAVİ EYİCE

Osmanlı Dönemi. Kutalmışoğlu Süleyman Şah’ın İznik’i alıp merkez yapması, daha sonra Bizans’ın eline geçen şehrin Anadolu’daki Türkmenler tarafından yeniden fethinin kutsal bir misyon olarak kabul edilmesine yol açmıştır. Osmanlı Beyliği’nin kuruluş yıllarında Osman Bey’in ilk önemli hedefi İznik oldu. 1300’de Yenişehir’den hareket ederek Avdan dağlarını geçip şehri kuşattıysa da son derece müstahkem surları aşamadı. Hemen yakınında bir havale kulesi (Diraz Ali Kulesi) yaparak İznik’i abluka altına aldı. Oğlu Orhan Bey de babasının siyasetini takip ederek bir süre ablukayı sürdürdü. 1329’da Pelekanon Savaşı’nda Bizans ordusunu yenince İznik’in kaderi belirlendi. İlk Osmanlı kroniklerine göre şiddetle kuşatma altına alınan İznik’in Bizanslı kale kumandanı isteyenlerin kalmaları, istemeyenlerin gidebilmesi şartıyla teslim olmuş ve şehir Orhan Bey’in eline geçmiştir (2 Mart 1331). Bizans kaynaklarında da İznik’in yardımına koşan Bizans kuvvetlerinin 1329’daki yenilgisinden sonra şehrin Osmanlılar’a savaş olmaksızın teslim edildiği belirtilir. İznik’in teslim olması üzerine anlaşma şartları gereği yerli halka dokunulmamış, idareci zümrelerin burayı terketmesine rağmen ileri gelenlerden birçok yerinde kalmıştır. Bazı Bizans ve Osmanlı kaynaklarında fetih sonrasını İznik’in beylik merkezi haline geldiğinden

söz edilir. Ancak buranın idaresinin kime verildiği hususunda farklı rivayetler vardır. Şehirde bir cami ve medrese yaptırdığı bilinen Orhan Bey’in oğlu Süleyman Paşa’nın bu görevi üstlenmiş olması kuvvetle muhtemeldir.

Ele geçirilmesinden birkaç yıl sonra burayı gören İbn Battûta’nın ifadeleri şehrin uzun abluka döneminin izlerini taşıdığını gösterir. Ona göre surları oldukça harap olan İznik’te Orhan Bey’in hanımı ve az sayıda saray görevlisi bulunmaktadırdır (*Seyahatnâme*, I, 341-342). 1354’te İznik’te esir olarak bir süre kalan Bizanslı din bilgini Georgios Palamas da İznik’i sönük ve harap bir şehir olarak tanımlar. Ancak buranın Osmanlı idaresi altında giderek geliştiği ve önemli bir kültür merkezi haline geldiği, çoğu XIV. yüzyıl ortalarından itibaren inşa edilen tarihî eserlerden anlaşılmaktadır. Orhan Bey ilk olarak Çandarlı Kara Halil’i buraya kadı tayin etmiş, bazilikayı camiye çevirerek (bk. AYASOFYA CAMİİ) ve bir imaretle bir medrese yaptırarak İznik’in imarını başlatmıştır. Çandarlı ailesinin merkezi konumuna gelen şehrin gelişimi onların yaptırdığı eserlerle hızlanmıştır. 1402’de Ankara Savaşı’ndan sonra Timur’un ordularınca tahrip edilen İznik fetret dönemi karışıklıklarından da etkilenmiştir. Yıldırım Bayezid’in oğlu Müsâ Çelebi ve Bedreddin Simâvî bir süre burada ikamet etmiştir. Ayrıca Şeyh Kutbüddin İznikî ile Eşrefoğlu Rûmî gibi tarikat erbabının burada bulunması İznik’in bir ilim ve kültür merkezi olma özelliğini desteklemiştir.

1423’te II. Murad’ın kardeşi Küçük Mustafa’nın isyanı sırasında İznik önemli bir rol üstlendi. Mustafa Bursa’yı alamayınca İznik’e giderek burayı kendisine merkez yaptı. Bunun üzerine II. Murad İstanbul kuşatmasını kaldırarak İznik’e yürüdü ve isyanı bastırdı. Bu karışıklıklardan şehrin ne şekilde etkilendiği bilinmemektedir. Fakat imar hareketlerinin devam etmiş olması, ilim ve kültür adamlarının faaliyetlerini sürdürmeleri İznik’in önemini koruduğunu gösterir. İstanbul’un fethinden sonra ilim ve kültür merkezi olma özelliğini giderek kaybetmekle birlikte çini imalatıyla daha sonraki dönemlerde de ön planda kalmayı sürdürdü.

İznik’in fizikî gelişimi ve nüfus yapısı hakkında ilk resmî bilgiler XVI. yüzyıla ait tahrir defterlerinde yer alır. 1530’lu yıllarda düzenlenen ve Anadolu beylerbeyliği sancaklarının genel tahrir sonuçlarını ihtiva eden deftere göre Koca-ili sanca-

ğına bağlı kaza merkezi olan İznik, yerleşmenin tamamıyla sur içinde olduğu yirmi biri müslümanlara, ikisi hristiyanlara ait toplam yirmi üç mahalleye sahipti. Mahalleler genellikle şahıs, cami, mescid ve imaret adlarını taşımaktaydı. Süleyman Paşa, Muslihuddin Hoca, Hayreddin Paşa, İmâret-i Orhan, İmâret-i Halil Paşa, Şeyh Mehmed, Şeyh Abdî, Hacı Hamza, Karaoğlu, Kuyumcu, Akmesicid, Bey, Yalı, Hüsam Bey, Sermahfil, Sa’dî (Surî) Mescidi adlı mahalleler kalabalık ve önemli yerleşme yeri hüviyeti taşıyordu. Yirmi üç hâne ve üç bekârdan ibaret hristiyan nüfus ise Manastır adlı mahalle ile adı zikredilmeksizin bağcılıkla uğraşan Rumlar’ın bulunduğu belirtilen bir başka mahallede oturuyordu. Şehrin toplam nüfusu 378 hâne, altmış sekiz bekâr olmak üzere yaklaşık 1500-2000 dolayında idi. Bu tarihte İznik’te dört cami, beş imaret, on üç mescid, üç medrese (biri dârülhadis), bir muallimhâne, on iki zâviye, üç hamam yer alıyordu (BA, TD, nr. 438, s. 798). Hemen hemen aynı tarihlerde İznik’i gören Bedreddin el-Gazzî şehri mâmur, güzel bir yer olarak tarif eder. Binaların kale gibi sağlam, avlulu evlerin ferah, yolların geniş olduğunu yazar. Onlardan yirmi beş yıl sonra 1555’te İznik’e gelen Alman seyyah Hans Dernschwam, harap durumdaki şehrin sur içi kısmında büyük bir bina bulunmadığını, evlerin, etrafını çevreleyen duvarlar yüzünden görülmeyeceğini, dar sokakları duvarların çevrelediğini, evlerin doğrudan sokağa açılmadığını, küçük bir Rum kilisesinin (Koinosis) mevcut olduğunu ve resmen kayıtlı on bir hâne hristiyan nüfusun yaşadığını belirtir. Birbiriyle çelişkili gibi görünse de her iki seyyahın ifadelerinden İznik’in tipik bir Türk yerleşmesine sahne olduğu anlaşılır. Şehir bir bakıma Helenistik dönemde kazandığı özellikleri temelde XVI. yüzyılda da sürdürmüş, ancak yerleşme düzeni itibarıyla farklı bir yapı kazanmıştır. Orhan Bey’in Yenişehir Karpısı civarında yaptırdığı imaret bile buranın kalabalık bir yerleşme bölgesi olmasını sağlamamıştır. Şehir içi genellikle seyrek yerleşme ve bahçelerle çevrili olup bir bakıma yarı kır özelliği taşımaktaydı. Merkezi iki ana caddenin kesiştiği çarşı meydanı oluşturuyordu ve burası aynı zamanda pazar yeri idi.

XVI. yüzyılda İstanbul’dan Anadolu’ya uzanan önemli bir yol üzerinde yer alan ve bu sebeple sürekli bir hareketliliğe sahne olan İznik’in 1560’lı yıllara ait tahrir kayıtlarına göre mahalle sayısı aynı